

نقش دانشمندان فارسی‌گوی حوزه‌ی تمدن خراسان در دربار خلافت عباسی

پوهندوی حبیب‌الله حازم

دیپارتمنت تاریخ، پوهنچى علوم اجتماعى، پوهنتون بدخشان

Habibullahhazem9181@gmail.com

<https://orcid.org/00090004-18006715>

نویسنده

نشانی برقی

نشانی ارکاید

چکیده

اگر به عروج و اوج‌گیری تمدن اسلامی نگاه کنیم اندیشمندان فارس زبان نقش برانده‌ای در گسترش و نشر این مدنیت داشته‌اند. در تمام دوره‌های اسلامی، دانشمندان این حوزه موثرترین خدمات را انجام داده‌اند، ولی عصر عباسی‌ها درخشان‌ترین دوره‌ای است، که در راستای ترجمه‌ی متون، تفسیر و انتقال آثار علمی از دیگر تمدن‌ها و گستره‌های بشری، سهم و نقش را داشته‌اند. دوره هارون الرشید و اخلاف وی را اوج معنویت‌گرایی، فرهنگ‌پروری، ابتکار و دانش‌اندوزی در تاریخ اسلام خوانده‌اند. هدف تحقیق شناسایی چهره‌های علمی و فرهنگی دانشمندان فارس زبان در عصری عباسیان که خدمات برانده‌ای را در این دوره انجام داده‌اند، می‌باشد. این تحقیق با روش کتاب‌خانه‌ای جهت بررسی نقش دانشوران فارسی‌گو که در عصر عباسیان به‌منظور باروری هرچه بیشتر تمدن اسلامی از طریق ترجمه‌ی آثار از دیگر تمدن‌ها، ابتکارات علمی و نوآوری فرهنگی گسترده‌ای انجام داده‌اند، طراحی شده است. یافته‌های این تحقیق این فرضیه را تایید و تثبیت می‌کند، که دوره عباسی (۶۵۶-۱۳۲ ه.ق) از درخشان‌ترین روزگار به جهت نفوذ ایرانیان و دانشمندان فارسی‌گوی در تمام مناصب نظامی، حکومتی و فرهنگی در دربار عباسیان بوده است.

واژه‌های کلیدی: دانشمندان، عصر عباسیان، فارسی‌زبان، علم و دانش.

The Role of Khorasan's Persian Scholars on the Court of Abbasid Caliphate

Habibullah hazim

Author department of history, social sciences Faculty,
Email babadkhan university
Orcid Habibullahhazem9181@gmail.com
<https://orcid.org/00090004-18006715>

Abstract

If we look at to the rise of Islamic civilization, Persian scholars have played a worthy role in the expansion and dissemination of this civilization. In all Islamic periods, scientists have performed the most effective services, but the Abbasid era is the most brilliant period, which has played a role in translating texts, interpreting and transmitting scientific works from other civilizations and human areas. The era of Harun al-Rashid and his successors has been called the peak of spirituality, culture, innovation and knowledge in the history of Islam. The aim of the research is to identify Persian-speaking scientific and cultural figures in the Abbasid era who have performed worthy services in this period. This research is designed with a library method to examine the role of Persian-speaking scholars who have performed extensive scientific initiatives and cultural innovations in the Abbasid era in order to further enrich Islamic civilization through the translation of works from other civilizations. The findings of this study confirm and establish the hypothesis that the Abbasid period (656-132 AH) was one of the most brilliant times due to the influence of Iranians and Persian scholars in all military, governmental and cultural positions in the Abbasid court .

Keywords: Scholars, Abbasid era, Persian language, science and knowledge

مقدمه

تمدن اسلامی، به‌ویژه در عصر عباسی‌ها این افتخار را دارد که هرگز دست به دانشستیزی نزده و جلو افکار و اندیشه‌های انسان‌ها را نگرفته و به آن‌ها اجازه داده تا در عرصه‌های علم و دانش هر قدر می‌توانند جولان دهند. عباسیان در دربار خود تمام مردم را، اعم از عرب و غیر عرب جای داده بودند و مانع پیشرفت‌های علمی نمی‌شدند و دانشمندان را آزاد گذاشته بودند تا اندیشه‌های خود شان را بیان دارند و همین امر باعث پیشرفت دانشمندان در عرصه‌های مختلف در عصر عباسیان شد و از جمله دانشمندان خراسانی معروف و مشهور آن‌ها بوده و کار و فعالیت آن‌ها نیز قابل تقدیر می‌باشد که باعث شگوفایی تمدن اسلامی در عصر عباسیان شدند. در عصری عباسی‌ها به‌واسطه فضای باز و آزاداندیشی که وجود داشت؛ توانستند در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و علمی حضور یافته و به پیشرفت‌های بزرگی نایل آیند. حضور این اندیشمندان فارسی‌گوی درکنار نقش مدیریتی امور سیاسی، در سایه‌ی حمایت خلفا، به کار پیشرفت و نشر علم اشتغال داشتند. لذا به جرأت می‌توان گفت که عناصر دانشمند و دانش‌پرور فارسی‌گوی با فعالیت‌های سیاسی، علمی و فرهنگی خویش در تبدیل عصر اول عباسی به عصر زرین فرهنگ اسلامی سهم بوده‌اند. در این نوشتار ضمن بررسی کوتاهی پیرامون زندگی علمی دانشمندان فارسی‌گوی فرض بر این نهاده شده که هر یک از آن‌ها به فراخور شرایط و موقعیتی که در آن قرار داشته‌اند؛ چه از طریق ترجمه و چه از راه حمایت و تشویق مترجمان، در نهضت ترجمه علوم نقش داشته و در پیشبرد این نهضت سهم بوده‌اند؟

تبیین مسأله

تمدن اسلامی بعد از انتشار در دیگر سرزمین‌ها از تمام جوانب به‌خصوص از نظر علمی توانست خدمات زیادی در جهان عرضه دارد. در اوایل ظهور آن مردم شبه جزیره عربستان از نظر سواد و دانش در سطح پایینی بودند، و یا این که مردمی بیسواد بودند زیرا شرایط زندگی آن‌ها طوری بود که کمتر به علم و دانش اهمیت می‌دادند و سواد در روند زندگی آن‌ها کم اثر بود. زندگی بادیه‌نشین و بیابان‌گردی آن‌ها شرایط مناسبی را برای کسب علم و دانش ایجاد نمی‌کرد. با ظهور نبی اکرم صلی الله علیه وسلم در این سرزمین و نزول آیات قرآن در میان مسلمانان، مقدمات دانش و سواد آموزی پی‌سریزی شد. کم‌کم یادگیری سواد در میان مسلمانان گسترده و فراگیر و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گردید. روند یادگیری علم و دانش در تمدن نوظهور اسلامی در عصر زندگی پیامبر بزرگ اسلام و عصر خلفای راشدین و عصر حکومت بنی امیه و با فتح سرزمین‌های همجوار تغییرات در عرصه‌های علمی پدید آمد. تا این که در عصر حکومت خلفای عباسی یک پیشرفت عمیق و عمده‌ای صورت گرفت به‌دلیل توجه خاص خلفای عباسی به دانش و رفت و آمد

دانشمندان اسلامی و غیر اسلامی و حضور اندیشمندان فارس‌گوی به دربار عباسی، بسیاری از علوم و کتب معتبر تمدن‌های دیگر به زبان عربی ترجمه گردید به روند و پیشرفت علم کمک شایان کرد و عالمان و اندیشمندان بزرگی از میان مردم فارسی زبان ظهور کرد و نقش بارزی در توسعه‌ی علوم ایفا نمودند. در این پژوهش فعالیت و نقش آن‌ها را در عرصه اختراعات و اکتشافات علوم تبیین و معرفی خواهد شد.

پرسش‌های تحقیق

پرسش اصلی: دانشمندان فارسی‌گوی چه نقشی را در دربار خلافت عباسی بازی کرده‌اند؟
پرسش‌های فرعی

۱. در کدام حوزه‌های علمی، دانشمندان فارسی‌گوی سهم برجسته و مهم داشته‌اند؟
۲. چهره‌های مشهور فارسی‌گوی در دربار خلافت عباسی کی‌ها اند؟
۳. در کدام حوزه‌های علمی و فرهنگی دربار خلافت عباسی مدیون فعالیت‌ها و کارکردهای دانشمندان فارسی‌گوی بوده‌است؟

اهمیت تحقیق

دانشمندان نقش به‌سزایی در زندگی انسان‌ها دارند. به انسان‌ها شناخت و توانایی بخشیده‌اند، انسان‌ها نیز با این شناخت قوانین علمی توانسته‌اند ابزار و وسایل و روش‌های جدید برای آسان کردن و تسریع کارها ایجاد نمایند، در مقابل کیفیت زندگی با لائری داشته باشند. مطالعه زندگی‌نامه دانشمندان بزرگ کمک بزرگی بسیاری به شناخت مسیر فکری آن‌ها می‌کند که می‌تواند در زندگی علمی، شیوه‌های تحقیقاتی پژوهشگران جدید تاثیرگذار باشد به‌ویژه دانشمندان فارسی‌گوی عصر عباسی نقش اساس را در توسعه و گسترش تمدن و علوم این دوره داشتند. در نتیجه دانشمندان با فعالیت‌های علمی و شناخت جامعه سعی در کشف روش‌های علمی از واقعات جدید در باره جهان طبیعی، زیستی و اجتماعی شده‌اند، تا سختی‌های زندگی را از بین ببرند. در این میان اهتمام دانشمندان، نقش مهمی در پیشبرد حرکت علمی داشتند در این پژوهش تلاش صورت گرفته نقش تمدن‌ساز دانشمندان فارسی‌گوی در زمینه‌ی توسعه علوم داشته‌اند، بیان می‌شود.

اهداف تحقیق

هدف اصلی: هدف از تحقیق این موضوع شناسایی و معرفی آن‌عده از دانشمندان فارسی‌گوی عصری خلافت عباسی است که سبب رشد و بالندگی در برخی از عرصه‌های علوم شده‌اند.

اهداف فرعی

۱. نقش و برآورده‌گی دانشمندان فارس‌گوی در ترویج، تکثیر و ترجمه‌ی علوم بیگانگان؛
۲. سهم دانشمندان فارسی‌گوی در انتقال علوم اسلامی به ملت‌های دیگر؛
۳. شناخت ابعاد فرهنگی کارهای دانشمندان فارسی‌گوی.

پیشینه‌ی تحقیق

منابع متعددی از سوی مولفان متقدم و متأخر، در باره نقش دانشمندان فارسی‌گوی در تمدن اسلامی تالیف شده، ولی تا اکنون به‌طور مستقل و مدون، در مورد نقش دانشمندان فارسی‌گوی، هیچ پژوهشی صورت نگرفته است. تنها به‌صورت پراکنده و مختلط در منابع مورد بحث قرار گرفته است. از این منظر، تحقیق حاضر با پژوهش‌های پیشین، به نقش دانشمندان در عرصه تمدن اسلامی، نگاهی نو و متفاوت دارد. از جمله محققانی که پیرامون نقش و زحمات دانشمندان فارسی‌گوی تحقیق و آن‌ها را معرفی نموده اند، می‌توان از

۱- عبدالحی حبیبی نویسنده کتاب تاریخ افغانستان بعد از اسلام عنوانی را (مدارس خراسان) پیرامون حیات علمی و نقش ۸ تن از دانشمندان فارسی‌گوی عصری عباسی به‌طور موجزی تحریر نموده است. ۲- جرجی زیدان، در کتاب تاریخ تمدن اسلام در رابطه‌ی تأسیس کتابخانه و نقش بارزی مامون در گسترش و حمایت از دانشمندان موجب رونق بیشتر علوم شد و از ستاره‌های این دوره در راس موسی خوارزمی و دیگر دانشمندان فارسی‌گویی نام می‌برد.

۳- علی اصغر حلبی در کتاب تاریخ تمدن اسلام (بررسی‌های چند در فرهنگ و علوم عقلی و اسلامی پیرامون عوامل سقوط خلافت اموی و تحقیر ایرانیان و احترام خلفای عباسی به علم و دانش و نقش دانشمندان فارسی‌گوی موجب رشد و ترقی این دوره گردید. به نیکی از فعالیت‌های آن‌ها یاد می‌کند.

۴- علی بن یوسف، قفطی در کتاب تاریخ الحکما راجع به نقش و فعالیت خوارزمی و دیگر دانشمندان اهل فارس در زمان خلافت مامون و سهم آنان در نهضت ترجمه‌ی علوم بیگانگان توضیحات لازم را داده است.

۵- عبدالمجید صمیم در کتاب تاریخ تمدن اسلامی پیرامون زندگی نامه و سهم والای ابن سینا و خوارزمی و علما تحریر کرده است. طبری و زرین کوب و ابن خلدون و علامه سیوطی یعقوبی و ده‌ها دانشمند دیگری راجع به موضوعات و تأثیرات و نقش فرهنگی و علمی دانشمندان فارسی‌گوی در این عرصه نوشته‌های داشته و نقش آن‌ها را مهرتایید زده‌اند. در این مقاله تلاش صورت گرفته دانشمندان فارسی‌گو که در دوره خلافت عباسی‌ها در عرصه‌های علمی و فرهنگی مصروف تحقیق

بودند. به‌طور خلاصه و موجز در این مقاله جایگاه و منزلت دانشمندان فارسی‌گو را برجسته و مبرهن می‌سازد.

روش تحقیق

محتوای تحقیق، در این مقاله به ۲ صورت تحلیلی توصیفی می‌باشد، که براساس رجوع به منابع دست اول و سایر منابع استفاده خواهد شد. این تحقیق در نظر دارد به توصیف و تفسیر نقش دانشمندان فارسی‌گوی حوزه خراسان در دربار خلافت عباسی، بپردازد و در نظر دارد که میزان کارنامه آن‌ها را تجزیه و تحلیل نماید. هم‌چنین این تحقیق در پی آن است که تاثیر و نقش بارز اندیشمندان را در توسعه علوم مشخص نماید این تحقیق فقط دستاوردها را توصیف خواهد کرد.

نتایج و یافته‌ها

دانشمندان معروف در عصر عباسیان: از جمله دانشمندان مشهور و معروف فارسی زبان که در عصر عباسیان می‌زیستند، کارهای مهمی را در عرصه‌ی علم و دانش در آن عصر انجام داده‌اند و در این راستا رنج بی‌شمار را به خود دیده‌اند و معروف‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. **محمد بن موسی خوارزمی:** محمد بن زکریا رازی (متولد حدود ۸۶۵ میلادی در شهر ری وفات حدود ۹۲۵ میلادی) (در آن روزگاران تحت سلطه‌ی خلافت عباسی بود) یکی از بزرگ‌ترین پزشکان، فیلسوفان و دانشمندان اسلامی دوران قرون وسطی بود که آثار برجسته‌ای در علم پزشکی، شیمی، فلسفه و بسیاری از علوم دیگر از خود به‌جا گذاشت. او به‌عنوان یکی از پیشگامان علم در جهان اسلام و جهان غرب شناخته می‌شود و تاثیراتش در تاریخ علم بسیار گسترده‌است. رازی در سنین جوانی به تحصیل در زمینه‌های مختلف علمی پرداخت. در ابتدا به‌طور خاص به موسیقی (نواختن عود) علاقه داشته و سپس به فلسفه و شیمی پرداخت. با توجه به استعداد خود، به سرعت در این رشته‌ها پیشرفت کرد. و به این منظور از ری به بغداد رفته بود، زیرا که بغداد ادیبان و دانشمندان بسیاری را درخود پرورش داده است. رازی با کسب تجربه در بغداد به اوج شهرت رسید، سپس به ری آمده و ریاست بیمارستان شهر را برعهده گرفت. رازی در پایان کتاب سیرت فلسفی مدعی شده‌است که فقط در یک سال بیش از بیست هزار برگ با خط ریز نوشته‌است.

احتمالاً همین کثرت مطالعه باعث بیماری چشم (آب آوردگی) رازی در پایان عمرش شد. فهرست آثار متنوع و فراوان رازی نشان می‌دهد که وی به جز محدود سال‌های کودکی و نوجوانی مابقی عمر را عمدتاً به خواندن و نوشتن گذرانده‌است. قدیمی‌ترین فهرست کتاب‌های رازی را ابن‌الندیم در (الفهرست) آورده‌است.

ابو عبدالله محمد بن موسی خوارزمی از شمال خراسان و ریاضی‌دان و استاد فلکی و مورخ است که با مامون (۱۹۸/ ۲۱۸هـ) معاصر و رئیس خزانه کتب او بود. که به ترجمه‌ی کتب یونانی همت گماشت. وی از بزرگ‌ترین علمای ریاضی دنیای قدیم است که اثر او در تمدن اسلامی و مراکز علمی اروپا از قرن ۱۲م آشکار است و او را مولفان لاتینی ALKH ORISM و دیگران ALGORISM نامند. کتاب حساب او که اصل عربی آن از میان رفته و ترجمه‌ی لاتینی آن که در قرن ۱۲م صورت گرفته، در دست است. وفات خوارزمی را در سنه ۸۵۰م حدود ۲۳۵هـ نوشته‌اند، از ابتکارهای علمی او این است که ریاضیات یونانی و هندی را با یکدیگر انطباق داد، و علم حساب هندی را به اروپا آشنا نمود. (حبیبی، ۱۳۹۱: ۸۳۷-۸۳۸. در مورد جزئیات زندگی خوارزمی، تنها اطلاعات محدودی از بین اشارات موجود در کتاب تراجم و رجال و ملاحظات اتفاقی مورخان و جغرافیادانان به دست آمده است. در باب حیات علمی خوارزمی گفته شده که در ایام خلافت مامون، عضو بیت الحکمه بوده و مرتباً برای انجام تحقیقات و مطالعات خود به آن‌جا رفت و آمد داشته است. هم‌چنین، مامون وی را به سمت کتابدار خود برگزید و مامور تنظیم جداول نجومی کرد (قفطی، ۱۳۷۱: ۲۹). به دلیل جایگاه مهم خوارزمی، نیمه‌ی اول قرن نهم میلادی (۱۸۵-۲۳۶-۸۵۰م) عصر خوارزمی نامگذاری شده است. خوارزمی از چهره‌های درخشان در میان دانشمندان اسلامی بود. در بیت الحکمه مطالعه و تحقیق می‌کرد. بی‌تردید، در ترجمه‌ها و تالیفات این اندیشمند، شرایط، محیط و امکانات علمی بیت الحکمه و دانشمندان مرتبط با آن، یار و مدد رسان خوارزمی بوده‌اند. براین اساس، کارایی و عملکرد بیت الحکمه به عنوان مرکزی که توانسته زمینه مطالعات و دانش‌اندوزی بزرگ‌ترین ریاضی‌دان ریاضی و جغرافی، نه تنها به تمدن اسلامی، بلکه به پیشبرد تمدن جهان کمک نموده است.

دستاوردهای علمی: کتاب به نام الحاوی، شیمی (کیمیاگری)، فلسفه و علم، کتاب (مخروطی) تأثیرات آثار رازی در دوران‌های بعدی به‌ویژه در دنیای اسلام تأثیرات عمیقی داشت و در طول قرن‌ها در مدارس پزشکی و دانشگاه‌ها تدریس می‌شد.

در دنیای غرب: پس از ترجمه آثار رازی به زبان لاتین، او به یکی از منابع اصلی برای پزشکان و دانشمندان اروپای در قرون وسطی تبدیل شد. تأثیر او حتی در آثار دانشمندانی مانند راجریگن و پاراسلسوس دیده می‌شود. رازی به عنوان یک شخصیت بزرگ علمی، به طور گسترده‌ای شناخته شده است و تأثیراتش در تاریخ علم و پزشکی هم چنان پابرجاست.

۲. میشی مروی: میشی مروی، که گاهی به نام ابوالحسن میشی مروی شناخته می‌شود، در مرو (که امروزه در ترکمنستان قرار دارد) به دنیا آمد اما تاریخ تولد او مشخص نیست، اما در قرن پنجم هجری (یازدهم میلادی) زندگی میکرد و تاریخ وفات او را بین ۸۱۵ و ۸۲۰ میلادی نوشته‌اند،

میشی رزمان خود به‌عنوان یک فیلسوف، متکلم، و دانشمند برجسته شناخته می‌شد. برخی منابع نشان می‌دهند که او در محافل علمی و فلسفی بغداد و دیگر مراکز مهم علمی زمان خود حضور داشته‌است. میشی از جمله منجمان دوره‌ی منصور تا مامون عباسی حدود (۱۵۰هـ - ۷۶۷م) شمرده می‌شود، میشی بن اثری است که اعراب او را ماشاء الله بن ساریه گفته‌اند.، که ابن ندیم در حدود ۲۵ تالیف او را در علم نجوم، فلکیات، ادیان، ملل و صنعت اصطربلاب شمرده‌است. (جیبی، ۱۳۹۱، ص ۸۳۵).

برخی از ویژگی‌ها و دستاوردهای علمی: فلسفه و کلام، نظریات در مورد الهیات، الزویق فی علم الفلك، آثار در زمینه جغرافیا و اخترشناسی، ملاحظات در علم حساب. این آثار و دستاوردهای علمی او در طول تاریخ تأثیرات بسیاری بر ریاضیات و نجوم در دنیای اسلام و حتی در دنیای غرب گذاشته‌است.

۳. ابو نصر محمد فارابی: ابو نصر محمد فارابی الطرخانی در سال ۲۶۰ هجری در شهر فاریاب دیده به جهان گشود و در سال ۳۳۹ هجری در سن ۸۱ سالگی وفات یافت. این عالم بزرگ مدت زیادی از عمر خود را در سفر گذراند و در این سفرها بر اثر نشست و برخاست با اندیشمندان بزرگ و شاگردی آنان به تجربیات خود افزود که نتیجه‌ی آن‌ها تألیفات گوناگون است. ابن ابی اطمیه، در عیون الطباء تألیفات فارابی را در حدود ۱۲۰ کتاب می‌داند. بروکلمن، آثار او را ۱۸۷ کتاب در زمینه‌های موسیقی، علم فلك، کلام، منطق، طب، و ردیه بر فلاسفه و متکلمان، علم النفس و سیاست، اخلاق، هندسه، عدد، مناظره و غیره نام برده‌است. آزاد ارمکی، (۱۳۹۳: ۱۹۷-۱۹۹) دستاوردهای علمی فارابی: المدینه الفاضله (شهرآرامی)، احصاء العلوم (شمارش علوم)، الموسیقی الکبیر (کتاب بزرگ موسیقی)، نصوص الحکم (جمالات حکمی)، کتاب المنطق (کتاب منطق)، السیاسیه المدنیه (کتاب سیاست مدنی) و التوحید. آثار فارابی و اندیشه‌های وی در زمینه‌های علمی در دنیای اسلام تأثیر به‌جا گذاشته‌است. او در توسعه‌ی علم نقش برجسته داشت و بسیاری از شاگردان او هم‌چون ابن سینا و غزالی به‌پیروی از آموزه‌های او پرداختند. آثار او هم‌چنان در دنیای غرب تاریخ فلسفه و علوم انسانی به‌عنوان منابع معتبر و مهم مورد استفاده قرار می‌گیرند.

۴. ابن سینا بلخی: ابو علی حسین بن عبدالله بن سینا، در سال ۳۷۰ هجری مطابق با سال ۹۹۱ میلادی در بخارا چشم به جهان گشود پدرش عبدالله اهل بلخ بود، مادرش ستاره نام داشت و زنی از اهالی روستای افشنه، از توابع بخارا بود در آن زمان سامانیان بر ایران فرمانروای می‌کردند. بوعلی از خرد سالی نزد پدر به فراگیری قرآن پرداخت و در ده سالگی حافظ کل قرآن شد. بوعلی از دوران خرد سالی به خاطر نبوغ عجیبی که از کودکی داشت به سن و سال او انتظار نمی‌رفت، همواره تعجب سایرین برمی‌انگیخت. هنگامی که ابو عبد الله ناتلی که از اساتید فلسفه بود، به

بخارا آمد و در خانه پدر بوعلی سکنی گزید، با پدر شروع به آموزش فلسفه به بوعلی نمود از همان ابتدا بوعلی در یافته بود که آموزگاراش ظرافت و دقت برخی مسایل را درک نمی‌کند، پس از این که استادش بخارا ترک گفت، بوعلی خود به مطالعه پرداخت و درکنار فلسفه به آموختن در باره علوم طبیعی والهیات مشغول شد و این راهی بود که به گفته خودش درهای از علم و دانش را به لطف پروردگار بر وی گشوده شد. با این که در فلسفه مسیر مکتب ارسطو بود، اما هیچ‌گاه متعصبانه و کورکورانه وی بدون مطالعه مطلبی را نمی‌پذیرفت. ابن سینا، از جمله دانشمندان مشهور تمدن اسلامی در عرصه‌های مختلف است. او در طب نیز سرآمد روزگار بوده و اکنون نیز از اهمیت و جایگاه خاص خود به‌عنوان منابع مادر بر خوردار می‌باشد. از ابن سینا کتاب‌های زیادی در طب و علوم مختلف، به‌ویژه در فلسفه به یادگار مانده که در عرصه طب کتاب قانون او از همه بیشتر شهرت دارد (صمیم، ۱۳۹۷: ۱۰۵).

دستاوردهای علمی ابن سینا: القانون فی الطب (قانون درطب) و الشفاء (شفا)

۵. **احمد فرغانی:** احمد بن محمد بن کثیر از فرغانه و یکی از منجمان دربار مامون بود؛ و او را مولفاتی در علم نجوم هست که مشتمل بر ۳۰ باب و تمام مباحث کتاب بطليموس به زبان شیرین و روشن است. آثار فرغانی در اروپا بر سیر ارتقاء علم افلاک اثر قوی داشت. (حیبی، ۱۳۹۱: ۸۴۰)

۶. **خواجه نصیرالدین طوسی:** خواجه نصیرالدین طوسی در سال ۵۹۷ هجری در خانواده‌ای در شهر طوس دیده به جهان گشود. او مقدمات علوم را نزد پدر عاملش آموخت و در زمینه‌ی ادبیات، ریاضی، فلسفه، حکمت و دیگر علوم نزد اساتید جامعه‌اش به یادگیری پرداخت و سپس به دعوت ناصرالدین محتشم قهستان به نزد ایشان رفت. کتب متعددی از وی به یادگار مانده است که اخلاق ناصری در علوم انسانی و اجتماعی از همه مشهورتر و مهم‌تر است و در سال ۶۳۳ هجری قمری تنظیم گردیده است. از وی بیش از صد کتاب و رساله نقل گردیده است که اغلب به زبان عربی است. خواجه در سال ۶۷۲ هجری در بغداد بدرود حیات گفت. بنا بر وصیتش در شهر امام موسی کاظم به خاک سپرده شد. (آزاد ارمکی، ۱۳۹۳: ۲۷۱).

۷. **جابر خراسانی:** ابو موسی جابر بن حیان بن عبدالله مشهور به صوفی و اصلاً خراسانی و ساکن کوفه بود که او را فیلسوف و کیمیادان و مرد مکتشف و مبتکری شمرده‌اند و به دربار برمکیان بلخی و خصوصاً جعفر بن یحیی محشور و پرورده بود. خراسانی دارای تصانیف فراوانست که به ۲۳۲ جلد بالغ می‌شود و حتی بعضی آن‌را ۵۰۰ جلد هم گویند، که اکثر آن از بین رفته و برخی هم به لاتینی ترجمه شده است و بنابراین جابر در اروپا به نام GEBER شهرت کافی دارد و م، بردلو گوید که جابر را در علم کیمیا منزلت است که ارسطو پیش از او در منطق داشت. اولین

کسی است که سودای کاویه و مرکبات کاربون و کاربن سودیم را کشف کرد. (حبیبی ۱۳۹۱: ۸۴۱).

۸. بنی موسی بن شاکر: بنی موسی بن شاکر خراسانی؛ اینان سه برادر به نام‌های: محمد، احمد و حسن بودند که در مقایسه با سایر دانشمندان ایرانی ارتباط با بیت الحکمه داشتند؛ زیرا از کودکی در این مرکز علمی تحت نظر یحیی بن ابی منصور و در ارتباط دانشمندان اسلامی بزرگ شدند و تحت تاثیر نهاد علمی، در جرگه دانشمندان و ریاضی دانان عصر قرار گرفتند و هر یک در علوم هم چون: ریاضی، مکانیک و اخترشناسی متبحر شدند. آنان پس از سیدن به مرحله‌ای که توانستند مستقلاً به فعالیت علمی بپردازند، ازی حی جدا شده و در خانه، رصدخانه و دارالترجمه‌ای ایجاد نمودند. در عین حال، هم چنان با بیت الحکمه در ارتباط بودند و برای تحقیق و مطالعه به آنجا می‌رفتند.

بنی موسی، نمونه‌ای یک خانواده علمی بود که تاثیر آنان در تمدن اسلامی، به‌ویژه در ریاضیات و مکانیک، غیر قابل انکار است. آنان علاوه بر این که خود اهل مطالعه و علم بودند، سایر اهل علم، به‌خصوص مترجمان را تشویق و ترغیب می‌نمودند. پسران موسی بن شاکر خراسانی، در راه توسعه و پیشرفت علوم اسلامی از هیچ اقدامی فروگذار نکردند و در این راه بخش مهمی از ثروت خود را صرف نمودند (فروخ، ۱۹۸۴-۲۲۷) خانه بنی موسی، به معنای واقعی کلمه، کانون علمی بود؛ به‌طوری که لقب دلالان علم و معرفت گرفتند (حلبی، ۱۳۶۵: ۶۶).

۹. یحیی بن ابی منصور: یحیی بن ابی منصور (متوفای ۲۴۸ ق ۸۶۲ میلادی): وی منجم و ریاضی دان به نام روزگار مامون است که در زمینه‌ی دانش نجوم در بیت الحکمه به فعالیت علمی اشتغال داشت. پدرش آباحسیس یا فیروزان، مشهور به ابو منصور، منجم دربار منصور عباسی بود (ابن خلکان، ۱۳۴۷-۷۹) زادگاه خاندان ابومنصور، طبرستان (مازندران) و بر کیش زرتشتی بودند. یحیی نیز ابتدا زرتشتی بود. وی در خدمت فضل بن شهل، وزیر مامون و عالم نجوم قدیم درآمد. یحیی پس از کشته شدن فضل، منجم دربار مامون گردید و توسط مامون به دین اسلام درآمد و نام خود را به یحیی (زنده) تغییر داد و نزد مامون صاحب مقام و منزلت والایی گردید. یحیی به همراه سایر منجمان نام‌دار عصر مامون، در ساختن زیچ مامونی شرکت داشت. این دانشمند ایرانی به دستور مامون به ساختن رصدخانه و تهیه ابزار آن، در شماسیه بغداد و کوه قاسیون دمشق مبادرت نمود و در رصدی که به سال ۲۱۵ هجری توسط هیاتی از منجمان صورت گرفت، به عنوان رئیس و پیشوای آنان حضور داشت (ابن العبري، ۱۳۶۴: ۲۰۰). اهمیت کارهای نجومی یحیی، از آن جهت است که با همکاریانش توانست بسیاری از مطالب بطليموس را تصحیح کنند و یحیی فراهم آوردند

که به‌وسیله‌ی آن حساب‌های نجومی موجود در کتاب بطلمیوس را آزمایش نمایند. فعالیت‌های علمی یحیی در باب نجوم، تاثیر خیلی مهمی در پیشرفت نجوم اسلامی داشت.

نتیجه‌گیری

در عصر عباسیان اغلب شاهد دانشمندان فارسی‌گوی در عرصه توسعه‌ی علوم هستیم؛ که به‌صورت تخصصی، روی رشته‌ای اهتمام می‌کردند، حتی دانشمندان که در عرصه سیاست قدرت و نفوذ یافته‌بودند، تنها به سیاست صرف نمی‌پرداختند؛ بلکه رسیدگی به امور سیاسی، امور علمی و فرهنگی غافل نبوده؛ به‌طور اخص و توسعه تمدن اسلامی به‌طور اعم از هیچ کوششی فروگذار نماندند. آنان علاوه براین که حامی و مشوق مترجمان بوده و مال و منال خود را وقف آن می‌کردند. خلفا را نیز به امر ترجمه‌ی علوم راغب می‌ساختند که بدین ترتیب خدمات ارزنده‌ای به رشد و ترقی تمدن اسلامی ارایه نمودند. به‌نحوی که در مقام علم و دانش از نوادر ایام و نوابغ روزگار به‌شمار می‌آیند. دانشمندان فارسی‌گوی در عصر عباسیان نقش مهمی را ایفا کردند و در دربار عباسیان فعالیت‌های شگفتی داشتند دربار عباسیان یک دربار همه‌پذیر بود و از تمام اقوام و ملت در بین آن‌ها موجود بود که همین دانشمندان فارسی‌زبان نیز در عصر عباسیان و در دربار آن‌ها فعالیت‌های داشتند. این دانشمندان از خودشان آثار مهم را برجای گذاشتند تا مردم بعد از آن‌ها نیز از آثار به‌جا مانده آن‌ها استفاده کرده و نیز مستفید شوند و ما مدیون همین دانشمندان عصر عباسی می‌باشیم که خدمت و کوشش آن‌ها باعث شده که علوم به شکل خوب برای ما رسیده و ما از آن‌ها استفاده کرده بتوانیم.

منابع

- ابن العبري، ابوالفرج اهرن. (۱۳۶۴). مختصر الدول، ترجمه محمد علی تاج پور وحشمت الله رياضي، تهران: نشر اطلاعات.
- اصغري، پروين. (۱۴۰۰). بررسی نقش خاندان‌های سیاسی و علمی ایرانی تبار در عرصه تمدن‌سازی (مطالعه موردی عصر عباسی)، پژوهش نامه فرهنگ و معارف دینی، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۰.
- اصغري، پروين. (۱۳۹۷). مقایسه و ارزیابی نقش دانشمندان ایرانی و عرب در بیت الحکمه و تأثر آنان بر تمدن اسلامی، تهران: انتشارات سخن تاریخ.
- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۹۳). تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام از آغاز تا دوره معاصر، تهران: انتشارات علم.
- حیبي، عبدالحی. (۱۳۹۱). تاریخ افغانستان بعد از اسلام، کابل: بنگاه انتشارات میوند.
- حلبی، عل اصغر. (۱۳۷۲). تاریخ تمدن اسلام، تهران: اساطیر
- زیدان، جرجی. (۱۳۷۲). تاریخ تمدن اسلام، جلد ۳، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- صمیم، عبدالمجید. (۱۳۹۷). تمدن اسلامی، کابل: انتشارات قدس.
- قفطی، علی بن یوسف. (۱۳۷۰). تاریخ الحکما، ترجمه بهمن دارابی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- مقدم، احمد. (۱۳۹۸). بررسی فعالیت‌های علمی عصر عباسی خلفا در نهضت علمی جهان، تهران: انتشارات پانتا.
- مهدی پور، علی‌رضا و سوارپور، کیانوش. (۱۳۹۶). بررسی ادوار نهضت علمی تمدن اسلام در عصر عباسی از آغاز تا نیمه اول قرن چهارم هجری، فصلنامه علمی و تخصصی تاریخ اسلام، سال سوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۶.

